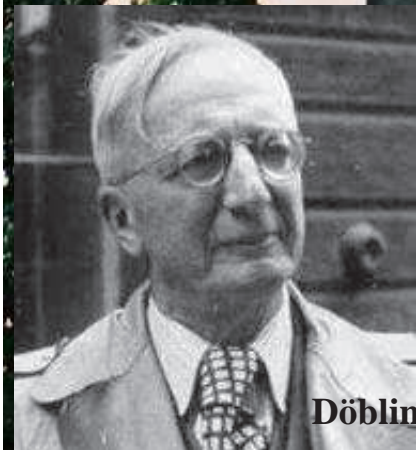

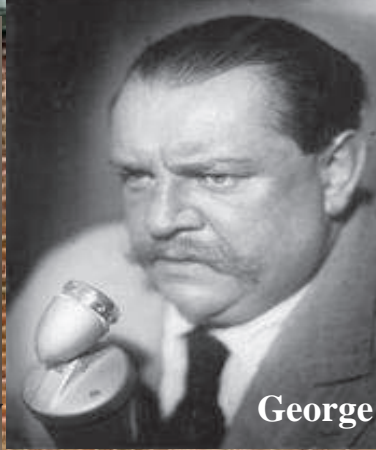
Stettin Berlin Szczecin

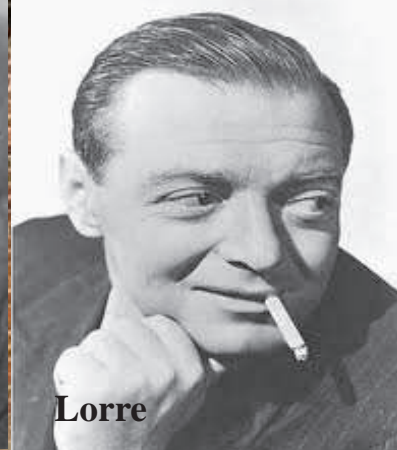
Döblin

Składanowski

George

Lorre

C-J CHARPENTIER

STETTIN –

BERLIN –

SZCZECIN

en litteratur-filmisk essay

I

Stettin. Litteratur och film för mig till den en gång tyska staden vid Oder, för här finns av slumpen skapade beröringspunkter som på olika sätt länkar samman en handfull personer från ordens och de rörliga bildernas värld, cirklar som tangerar varandra – sannolikt utan aktörernas vetskap när det begav sig, och som kopplar vidare till Berlin där vägar bokstavligen korsades.

Historien skrev kejsartid, följt av världskrig. Wilhelm II abdikerade, Weimarrepubliken föddes, och med hyperinflation och politisk oro växte barbariet, avskaffades demokratin; pogromer och vapenskrummel – men också motstånd.

Och efter nästa stora världsbrand en ny maktordning, folkförflyttningar och omritad karta. Varvid Stettin – sprungen ur en vendisk och två tyska boplatser för tusen år sedan, förlänad stadsrättigheter 1243, och viktig svensk besittning 1630-1720 – blev polska Szczecin.

Och efter denna korta *Einführung* får gårdag möta samtid.

Alfred Döblin (1878-1957) är navet i denna räckta av tillfälligheter och sammanträffanden.

Familjen var judisk, fader Max musikälskande skuldsatt skraddare och moder Sophie från relativt burgen köpmansläkt

– äktenskapet antagligen arrangerat, och man flyttade ofta mellan olika adresser i centrala Stettin.

När Alfred föddes bodde man på Am Bollwerk 37, efter att något år innan ha bott på Albrechtstrasse 5.

Födelsehuset rymde förmodligen åtskilliga lägenheter, och Am Bollwerk – av de bålverk som sedan århundraden byggts utmed floden – var en myllrande pulsåder kantad av höga impo-santa stenhus, många med affärer och serveringar i gatuplanet. Allt vettande mot folkliv, kajer, fisklaster, små passagerar-terminaler, bodar och fartyg. Måhända litet som Strandvägen i Stockholm.

1882 gick flyttlasset till nummer sexton på den närbelägna Frauenstrasse – ett kvarter ovanför Am Bollwerk. Det var ett mindre hus och här bodde man i ett år, varefter nästa adress blev Kaiser-Wilhelm-Strasse 7.

1887 återfanns familjen på Elisabethstrasse 50 och 1888 i hörnhuset Friedrichstrasse-Lindenstrasse, varifrån fadern rymde till USA med en kvinnlig anställd, vilket tvingade mor och fem barn till Berlin och små omständigheter.

Tågbiljetten, tredje klass, betalades av moderns bror Rudolf Freudenheim, som hade en trä- och möbelfirma i östra Berlin.

Alfred inledde också sin skolgång i Stettin, vid Friedrich-Wilhelms-Schule på Elisabethstrasse, beskrev senare dessa uppväxtår som ett *tohuwabohu*; hebreiska för ”total oordning” – från inledningen av *bereshit*, eller Första Mosebok.

Staden vid Oder gav en bitter smak genom hela livet.

Bulwar Piastowski. Här någonstans – i ett hus som inte längre finns men som sannolikt låg långt ner till höger mot spårvagnrälsen – föddes Alfred Döblin, och här gjorde Max Skladanowsky en av världens första dokumentärfilmer

Under ett år bodde familjen Döblin på dagens Panienska 16 - huset till vänster om bilen; bombat och långt senare återuppbyggt i ursprunglig stil

Några hundra meter från familjen Döblins många adresser, på Burscherstrasse 50, föddes Georg August Friedrich Hermann Schulz (1893-1946). Fadern var *Deckoffizier* och sonen kom – av för mig obekanta anledningar – att växa upp runt hörnet, i ett hyreshus på Kurfürstenstrasse 5. För att efter teaterstudier och turnéer slå sig ner i Berlin; som skådespelaren Heinrich George.

I Stettin föddes också två andra personer som längre fram skulle tangera Döblin, båda judar: bankirsonen Franz Hessel (1880-1941) och Theodor Baargeld (1892-1927); den senare från övre medelklass och född Alfred Ferdinand Grünwald.

Dessutom tillbringade Kurt Tucholsky (1890-1935) åren 1893-1899 i staden, där fadern var stationerad som bankman. Familjen – likaså judisk – bodde nära Kaiser-Wilhelm-Platz (idag Plac Grunwaldzki efter slaget vid Grunwald 1410), innan man återvände till Berlin. Och som en litteraturhistorisk parentes arbetade Hans Fallada (1893-1947) vid Stettins *Landwirtschaftskammer* 1915-1916. Förmodligen med potatis.

Max Skladanowsky (1863-1939), med tyska rötter från dagens Polen och bosatt i Berlin, besökte Stettin 1897 för att visa film och filma..

Han kom från en familj i underhållningsbranschen, och fick tidigt – tillsammans med brodern Emil – hjälpa fadern med dennes ljusbildsföreställningar (*Nebelbilder*), varefter han 1877 lärde sig fotografi, glasmåleri och litografisk teknik hos Atelier Werner på Alte Schönhauser Strasse 24, och hos Atelier

Dehn på Schönhauser Allee 48a. Följt av en anställning hos teaterapparaturfabrikanten Willy Hagedorn 1879.

Bröderna Skladanowsky experimenterade, och den första november 1895 – knappt två månader *före* bröderna Lumière – kunde de visa världens första rörliga bilder för publik på Wintergarten på Friedrichstrasse i Berlin: en handfull minut-långa filmer från lokala varietéer, sekvenser som bland annat förevigade en boxande känguru. Projektorn kallades *Bioskop*, kameran *Kurbelkiste*, och succén var omedelbar.

Men Skladanowskys var inte ensamma på scenen för redan 1896 dök ännu en pionjär upp: Oskar Messter (1866-1943) med ateljé på Friedrichstrasse 94 – tvärs över gatan från Wintergarten.

Stärkta av framgången började bröderna Skladanowsky att producera korta dokumentärer av journalfilmskaraktär, och här märks särskilt två titlar: *Leben und Treiben am Alexanderplatz* (1896) och *Am Bollwerk in Stettin* (1897); den senare en skildring av folklivet på gatan där Döblin föddes.

Det blev åtskilliga rullar i Berlin: tåg och stationer, centrala stråk och en spektakulär brandkårsutryckning. Den senare sedan brodern falsklarmat, medan Max stod beredd med kameran utanför brandstationen på Lindenstrasse – varefter brandchefen såg filmen och blev så fascinerad att han underlät polisanmälan.

Dessutom gjorde Skladanowsky ungefär samtidigt filmupptagningar i Paris, Köpenhamn (Tivoli) och Stockholm (Djurgården). I samband med Sverigebesöket presenterade han sina Pariserfilmer vid en industriutställning i Malmö den 28

juni 1896 inför sammanlagt trettiofemtusen begestrade åskådare, vilket var den första offentliga visningen av ”levande fotografier” i landet. Hans Djurgårdssekvenser anses för övrigt vara den första film som spelats in i Sverige.

Enligt uppgift höll Skladanowsky sin sista bioskopföreställning i mars 1897 i *Stettiner Centralhallen* på Bismarckstrasse (idag Wyszynskiego), sedan polispresidiet dragit in hans ”näringsstillstånd”; på formellt byråkratiska grunder.

Den rörliga bilden var nu ett faktum, och snart etablerades biografer över hela landet.

I Stettin kunde således Otto Blauert 1907 öppna en salong med namnet *Helios-Welt-Kino-Theater* i hörnhuset mot Hohenzollernstrasse på Falkenwalder Strasse 2 (tidigare 138 och 212).

Två år senare övertog Albert Pietzke etablissemanget – med hundraåttiofem platser, och vid premiären den tjugosjätte september 1909 visades filmerna *Im Kampfe um den Glauben*, *Pick und Pock*, *Die Smaragdküste der Bretagne*, *Das Haus ohne Kinder* och *Die Familie des Zigeuners*.

Albert Pietzke dödades av en granat under första världskriget, varefter hustrun Hedwig fortsatte verksamheten – och expanderade i mitten av 1920-talet med *Elite* och senare *Capitol*. Medan Otto Blauert drev *Union*, följt av *Titania*.

Stettin hade nu vuxit från 76 000 invånare 1871 till 236 000, och närde ett tjug biografer; många i kvinnlig regi.

Berlin och scenväxling. Max Skladanowsky arbetade vidare med foto och film, reklam, ”levande bilderböcker”, och kamera-tillverkning – dock utan alltför stora framgångar.

Alfred Döblin studerade medicin efter gymnasiet, disputerade i Freiburg 1905, och sökte påföljande år framgångslöst tjänst vid ett sjukhus i Stettin, något han senare kommenterade med orden *Die Stadt hat mir also wieder die kalte Schulter gezeigt*.

Härefter etablerade han sig som läkare och radikal skriftställare i huvudstaden, gifte sig och deltog som militärläkare i första världskriget, och 1929 kom romanen *Berlin Alexanderplatz* – som filmades av Piel Jutzi 1931. Med den en gång i Stettin födde Heinrich George i huvudrollen som Franz Biberkopf. Och ungefär femtio år senare kom Fassbinders fantastiska tolkning av boken, huvudsakligen inspelad i slitna miljöer i Kreuzberg.

Alfred Döblin skrev i *Der Sturm*, medverkade aktivt i ett kulturliv där ”alla tycktes känna alla”, ingick i olika konstellationer tillsammans med bland andra Herwarth Walden, George Grosz, John Heartfield, Otto Dix, Hans Arp, Kurt Schwitters, Vladimir Nabokov, Erwin Piscator, Oskar Kokoschka, Bertolt Brecht, Peter Lorre, Billy Wilder och Hugo Ball. Den senare besökte faktiskt Stettin en gång – i mars 1920 med hustrun Emmy Hennings i anledning av arvskiftet efter hennes föräldrar.

Även Franz Hessel befann sig nu i Berlin, översatte skönlitteratur tillsammans med Walter Benjamin, och utkom 1929

med ”flanörboken” *Spazieren in Berlin*. Medan Theodor Baargeld gjorde nedslag, deltog i den första internationella dada-mässan 1920.

Och Kurt Tucholsky vädrade ofärd, fann en fristad utanför Göteborg 1930.

Nazisternas framväxt och maktövertagande 1933 förändrade klimatet totalt och tvingade tusentals i landsflykt, företrädesvis judiska borgare och vänsterintellektuella. Bland dem Alfred Döblin som lämnade landet i februari – ett par månader innan hans böcker brann på den öppna platsen vid operan i Berlin (sedan 1947 Bebelplatz efter en av den tyska socialdemokratins förgrundsgestalter).

Men det var inte bara böcker som brann, för den tjugonde mars 1939 lät Goebbels 1 004 oljemålningar och 3 825 akvareller, teckningar och grafiska blad – *alles entartet* – förtäras av lågorna på gården till Berlins huvudbrandstation på Lindenstrasse, där Skladanowsky filmat en uttryckning 1896. Och knappt ett halvt år efter konstbålet inleddes andra världskriget: Westerplatte anfölls, och den andra motoriserade infanteridivisionen från Stettin bröt igenom den polska korridoren.

Döblin kom via Frankrike till USA och Hollywood, där han arbetade med filmmanuskript. Och konverterade till katolicismen 1941, något som lär ha bekantgjorts vid en middag där Peter Lorre var närvarande – och som fick Bertolt Brecht att reagera surt; i diktens form: *Peinlicher Vorfall*. Medan den

uppburne skådespelaren Heinrich George stannade i Berlin – i stora stycken som nazistisk medlöpare.

Biografen i Stettin kunde dock fortsätta med sina filmföreställningar under hela kriget – under namnet *Welt-Lichtspiele*.

1945. Den tjugosjätte april befriade Röda armén Stettin – vars befolkning sjunkit till 26 000, och den andre maj kapitulerade Berlin. Varefter Polen och östra Tyskland kom under sovjetisk kontroll fram till 1989.

Stettin med sina hamnar, varv och industrier hade bombats massivt av britterna 1944 och var efter kriget en stad i ruiner, där nittio procent av den under medeltiden anlagda *Altstadt* och sjuttio procent av *Neustadt* från 1800-talets andra hälft var helt förstörda. Inklusivt – såvitt jag kan bedöma – samtliga hus med kopplingar till familjen Döblin; med ett litet frågetecken för hörnfastigheten på Friedrichstrasse.

Huset där Heinrich George växte upp på Kurfürstenstrasse överlevde dock, liksom biograffastigheten på Falkenwalder Strasse – där biografen nu döptes om till *Odra*. Ett namn som man behöll till december 1950, då man blev ungdomsbiografen *Pionier*.

Alfred Döblin återvände till Europa den femtonde oktober, vistades först i Paris, flyttade till Baden-Baden och Mainz, för till Frankrike, för att slutligen tillbringa sin sista tid i Emmendingen. Till barndomsstaden Stettin kom han aldrig tillbaka. Berlin besökte han däremot två gånger, i juli 1947 –

inbjuden av Johannes R Becher som senare blev DDR:s kulturminister, och i januari 1948.

Heinrich George greps av sovjetiska NKWD i Berlin, fördes först till Hohenschönhausen och sedan vidare till *Speziallager* 7 i Sachsenhausen – som ryssarna tagit över efter nazisterna – där han i september 1946 avled av svält.

Szczecin. Den femte mars 1946 – i Missouri – odödliggjorde Churchill begreppet *järnridå* (som han förvisso inte myntat själv) med orden *From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic an iron curtain has descended across the continent*, och den nittonde maj fick Stettin sitt polska namn, precis som samtliga gator, torg, broar och parker i staden.

Albrechtstrasse blev Tadeusza Czackiego efter historikern, Am Bollwerk där Döblin föddes blev Bulwar Piastowski efter den halvt mytiske fursten Piast, Frauenstrasse översattes ordagrant till Panienska, Kaiser-Wilhelm-Strasse blev Jednosci Narodwej, Elisabethstrasse Kaszubska, Friedrichstrasse Narutowicza, och Lindenstrasse 3-go Maja.

Burscherstrasse där Heinrich George föddes döptes om till Lokietka, och Kurfürstenstrasse där han växte upp fick det stolta naturvetenskapliga namnet Kopernika – minnandes att astronomen föddes i Thorn tjugosju mil öster om Stettin 1473. Medan biogatan Falkenwalder Strasse hyllar de väpnade polska styrkorna med namnet Wojska Polskiego.

Som ett direkt resultat av folkförflyttningarna åren efter kriget växte katolicismen explosionsartat. I en stad som från

reformationen och framåt haft luthersk majoritet – nittiotre procent 1905.

Dagens polska stad med runt 405 000 invånare bär fortfarande spår av kriget. På den hårt trafikerade Bulwar Piastowski finns inget av de gamla husen kvar. Gatan är en i princip obebyggd trist genomfartsled på väg att förvandlas till strandpromenad. Vilket sammantaget gör gårdagen svår att visualisera.

Man tror dock att fastigheten Am Bollwerk 37 låg ett stycke upp från dagens Piastowski, ungefär där spårvagnarna går i hörnet mellan Podwale och Swietego Ducha.

Huset på Panienska är vackert återuppbyggt efter gamla stadsplaner och vykort för omkring tio år sedan, rymmer idag advokatbyrån Gozdek Lysakowski – flankerad av ett halvfärdigt bygge, en ukrainsk restaurang och en institution för estetiska implantat; alla med fasaderna mot en utbombad inhägnad skräptomt som föregår Bulwar Piastowski och Oder. En tvåspråkig minnesskylt över Alfred Döblin sattes upp 2003 i närvaro av sonen Claude.

Skylden, en stenplatta med gjuten porträttrelief, rymmer dessutom en egen historia. Huset såldes nämligen en tid efter skyltuppsättningen, varpå den nye husägaren utförde vissa ombyggnader vilket resulterade i att ursprungsskylden blev inmurad bortom all hjälp. Den ersattes med en replik 2010, betalad av husägaren efter långa förhandlingar.

Biografen Pionier i centrala Szczecin kan vara världens äldsta. Medan den närbelägna Kosmos (till vänster efter träden) från 1959 närmast är en modern ruin - prydd med en fantastisk mosaik.

Fastigheten nr 5 på Kopernika är snyggt renoverad, rymmer idag bostäder, *Trachtenmode*, datorer och mäklare; invid tatueringstudio *Den Döda Apelsinen*.

I det fint iståndsatta hörnhuset på *Wojska Polskiego 2*, i tidstypisk *Gründerzeitarchitektur*, rullar filmerna vidare på *Kino Pionier* – prisad som världens sannolikt äldsta i bruk varande biograf; i hård konkurrens om titeln med danska *Korsör Biograf Teater*.

Ett kort stycke från biograf och Kopernikusgata står som en tanke en byst av poeten och ”revolutionären” Kornel Ujejski (1823-1897), gjuten i brons av Antoni Popiel 1901 och hitflyttad 1956; med devisen *Sei glücklich, mein Volk*.

På gräsmattan bakom bysten kolliderar historia och ungdomskultur. Ty i en underjordisk bunker från andra världskriget har Dr. Martens öppnat kängbutik. Med diskret reklam i entrén för olika HBT-evenemang. Illa sedda i det katolska Polen, och ljusår från Weimarrepublikens hektiskt tillåtande nöjesliv. Som Döblin, Grosz och andra beskrev i ord och bild.

Att Grosz ”praktiserat” en tid hos *Hofbildnismaler* Heinrich Iser i Stettin adderar ytterligare ett sammanträffande. Liksom att utställningen *Entartete Kunst* visades i staden i januari-februari 1939. I *Landeshaus* som blev museum efter kriget.

Samtidens Berlin. Spåren från gårdagen är bitvis svåra att följa efter bomber, rivningar, ändrade husnummer och nybygg-

nation. Jämte mur och murfall – med ytterligare förändringar i gaturummen. Här kan också påpekas att de flesta av Döblins miljöer – i verkligheten och i boken *Berlin Alexanderplatz*, och samtliga Skladanowskys, befann sig i det som senare blev Östberlin.

När mamma Döblin och barnen kom från Stettin 1888 bodde de först på Blumenstrasse – följt av ett kort mellanspel i Hamburg, där den förlupne maken slagit sig ned sedan han återvänt till Tyskland från USA. Återföreningen blev dock ett misslyckande, följt av åtskilliga adresser i Berlin: Markusstrasse 20, Landsberger Strasse, Marsiliusstrasse 20, Singerstrasse (Grüner Weg) 108 och 122, och Wallnerstrasse 44 – hela tiden med ekonomiskt bistånd från moderns bror Rudolf. Svåra år som senare bearbetades i den delvis självbiografiska boken *Pardon wird nicht gegeben* (1935).

Alfred fick friplats vid Kölnisches Gymnasium på Wallstrasse, varefter han började sina medicinstudier. För att efter disputationen tjänstgöra vid mentalsjukhuset i Buch i nordligaste Berlin och vid Am Urbansjukhuset i Kreuzberg – bodde 1907-1909 på Pillauer Strasse 7.

1911 hade Alfred mottagning och bostad på Blücherstrasse 18 i Kreuzberg och 1913 på Frankfurter Allee 194, varpå han efter första världskriget etablerade sig på Frankfurter Allee 340, innan han slutligen fortsatte västerut till Kaiserdamm 28 som blev hans sista boning i Berlin (1930-1933); ett par hus från Göring (!).

Många av Döblins hus utraderades av krig och påföljande saneringar. På Blumenstrasse finns till exempel inget av den ursprungliga bebyggelsen kvar – kvarteret är ett bostadsområde från DDR-tiden, medan de senare östberlinska gatorna Marsiliusstrasse, Markusstrasse (där Rudolfs fabrik låg) och Wallnerstrasse upphörde att existera 1963, 1969 och 1970 då nya stadsdelar anlades.

Fastigheten på Frankfurter Allee 194 (idag nr 104) revs i mitten på 1980-talet och ersattes med ett tidstypiskt *Plattenbau*; hyser efter murens fall bostäder, thaikök, asiatiska livsmedel och *Gaststätte*.

Frankfurter Allee 340, där han bodde 1919-1930 och skrev *Berlin Alexanderplatz* bombades likaså, för att omkring 1960 bland annat ge plats åt premiärbiografen *Kosmos* – med adress Karl-Marx-Allee 131; idag eventlokal

Blücherstrasse 18 har däremot överlevt, delvis med krigsskador men enkelt renoverad i modern tid. Här handlar det om en typisk *Mietkaserne* med gatuhus, gårdsflyglar och trädgårdshus; sammanlagt ett trettiotal lägenheter jämte en firma för elinstallationer. Den ursprungliga bastanta porten mot gatan är fortfarande mer eller mindre intakt.

Den sex våningar höga fastigheten på Kaiserdamm finns också kvar; idag bland annat med bostäder och läkarmottagningar. En minnesskylt av porslin sattes upp 2003, stals två år senare och byttes mot en ny.

Även gymnasiebyggnaden från 1868 står kvar, svårt skadad under kriget och renoverad i omgångar; idag musikskola.

På Blücherstrasse 18 i Kreuzberg låg Döblins första läkarmottagning i Berlin. Sannolikt arbetade han med berättelsesamlingen Die Ermordung einer Butterblume i detta hus.

Här på Frankfurter Allee låg det hus där Döblin bodde och hade sin praktik före första världskriget, och här skrev han Die drei Sprünge des Wang-lun. 1950-1961 hette gatan Stalinallee.

Själv hann jag se den ursprungliga byggnaden en gång under DDR-tiden; förfallen och flankerad av baracker och skräptomter. Och tvärs över gatan – idag med en stor galleria uppförd efter die Wende – låg ett bombskadat drickeri som sannolikt fanns när Döblin bodde i kvarteret.

Och à propos den stulna minnesskylten så röntes Döblinbysten av brons från 1992 på Karl-Marx-Allee ett liknande öde: nedsågad av metalltjuvar 2010, nygjuten 2011 och placerad i biblioteket på Frankfurter Allee 14a.

Av de många miljöer som passerar revy i *Berlin Alexanderplatz* kan man fortfarande finna byggnader från tiden, överlevare som både klarat kriget och DDR:s omfattande saneringar – så till exempel i kvarteren mellan Hackescher Markt och Rosenthaler Platz. Av dem har åtskilliga givits behövliga renoveringar efter *die Wende*.

Småkrogarna från Biberkopfs värld är däremot borta - de trettiotvå sista hor- och bögsyltorna kring Mulackstrasse stängdes av DDR 1951-52.

Inredningen i den klassiska tillika svårt belastade bar som kallades Mulackritze, där den fiktive Biberkopf hängde – *Ritze* är grov slang för det kvinnliga könsorganet men kan också betyda “trång gränd” – räddades av en känd transvestit i samband med rivningen 1963, och byggdes upp i hennes *Gründerzeitmuseum* i Mahlsdorf. I januari 2010 träffade jag dessutom ett pensionerat par – han kock och hon servitris – med egna minnen från åren efter kriget, då Mulackritze och liknande hak ånyo var erotiska tummelplatser.

Det stora torget som gav namn åt boken förstördes däremot nästan helt av allierade bomber i början av april 1945, återuppbyggdes i ”modern öststil” från 1950-talet och framåt. För att under de senaste två decennierna utvecklas i samklang med marknadskrafterna.

Ungefär här låg krogen Feldschlösschen i vars trädgård Skladanowsky gjorde några av världens första filmer. Krogen kom senare även att inrymma biograferna Pankower Theater och Tivoli.

*

Max Skladanowsky levde, lärde och verkade på omkring ett dussin adresser i staden.

Föräldrahemmet låg sedan 1884 på Berliner Strasse 40, i hörnet mot Maximilianstrasse. På Berliner Strasse 27 fanns också krogen Feldschlösschen, vars trädgård man fick låna för inspelningar när innehavaren höll veckolig *Ruhetag*.

Härefter bodde han på Waldowstrasse 28 i den nordöstra stadsdelen Niederschönhausen (1908-1939).

Dessutom hade han fyra kombinerade affärs- och fabrikslokaler: 1896 på Buchholzer Strasse 14, därefter på Linienstrasse 32, följt av Schwedterstrasse 35a i tidigt 1900-tal, och från 1908 på Schönhauser Allee 56, där han även visade film.

Att bedöma åldern på fastigheten Berliner Strasse 40 är vanskligt. Den kan vara från tiden eller uppförd under mellankrigsåren, rymmer bostäder, damfrisering och Sportsbar Maxi 1.

Krogen Feldschlösschen är för evigt borta. På adressen finns en Lidlbutik från efter *die Wende* och en stor parkeringsplats. Intill ligger en utbombad skräptomt, som kan ha varit en del av Feldschlösschens trädårdsservering.

Av husen där han gick i lära klarade Alte Schönhauser Strasse 24 kriget; byggt 1842, fem våningar högt och idag med bokhandel i gatuplanet. I detta hus verkade också ungefär samtidigt läkarpionjärerna Franziska Tiburtius och Emilie Lehmas.

Huset på Waldowstrasse i Niederschönhausen där Skladanowsky bodde i trettio år - fram till sin död tre månader efter krigsutbrottet. Skladanowsky vägrade att gå med i nazipartiet, förblev både hyllad och omstridd.

Fastigheten på Schönhauser Allee 48 är ett nybygge, där man säljer kläder för ”den underjordiska scenen”; i två etage. Vinyl, läder, nitar, dödskallar och andra attribut som var en omöjlighet före *die Wende* - precis som de helkroppstatuerade expediterna. I samma byggnad återfinns även Johanneshjälpen, en genealog som dessutom reglerar arvsskiften, advokat, tandläkare och *Lohnsteuerhilfe*.

Huset på Schönhauser Allee 147 – i fin *Gründerzeit*arkitektur – där han laborerade med fotografen Wilhelm Fenz 1892 finns kvar; idag med bostäder, stängd elinstallationsfirma, fotograf, urolog och en källarstudio som avlägsnar tatueringar och förstorar läppar medelst *Fettabbau*.

Av fabrikslokalerna återstår Buchholzer Strasse 14, ett fem våningar högt bostadshus av rödtegel från 1800-talets andra hälft.

Linienstrasse 32 är sedan länge en utbombad skräpig park, och Schwedterstrasse 35a ett ljusputsat bostadshus från DDR-tiden. Medan Schönhauser Allee 56 – byggt 1890 och renoverat – hyser bostäder, butik med japanska sockor och *Spielothek*. I detta hus låg för övrigt tobakskungen Josef Garbatys cigarrettfabrik 1896-1905 med storsäljaren *Königin von Saba*.

Waldowstrasse 28, där han bodde under trettio år, bjuder oväntad ögonfröjd: ett litet nätt och klassicistiskt tvåvåningshus med vackra arkitektoniska detaljer som till exempel pilastrar med korintiska kapital på ömse sidor om fönstren; idag ett par privatbostäder och en liten redaktion för en showbiztidning. Vid huset finns sedan 1998 en minnesskylt.

Brandstationen från 1864 på Lindenstrasse fick omfattande skador under kriget, renoverades men stängdes 1961. Den låg då direkt intill muren, och är efter ytterligare ombyggnad stadsdelscentrum sedan 1996 – samma år som denna del av gatan bytte namn till Axel-Springer-Strasse efter den konservativa tidningsmannen. Som bland annat skapade den högerpopulistiska *Bild-Zeitung*, vars sensationsjournalistik fick Nobelpristagaren Heinrich Böll att skriva romanen *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* (1974).

En liten lustighet förtjänar också att nämnas, ty vid dagens S-Bahnstation Eberswalder Strasse (under DDR-tiden Dimitroffstrasse) på Schönhauser Allee mot Kastanienallee finns en gatukorsning som i folkmun bland äldre berlinare alltjämt benämns Skladanowsky-Dreieck. Efter bland annat den korta journalfilm som Max gjorde i just detta gaturum. Hundra meter därifrån kan man för övrigt äta stekt björn för sextiofem euro. Eller fortsätta till Konnopkes världsberömda korvkiosk – belägen under framrusande tåg.

Slutligen: Nöjespalatset Wintergarten/Central-Hotel på Friedrichstrasse – där den första filmföreställningen ägde rum – bombades i slutet av juni 1944, varefter de kvarvarande ruinerna sprängdes 1950. Ett liknande öde mötte Messters ateljé på andra sidan gatan.

Efter kriget hedrades de båda herrarna i stadslandskapet. Wrangelstrasse i öst, efter den i Stettin födde generalen Friedrich Wrangel, blev Skladanowskystrasse 1951, och i dåvarande väst

upphöjdes en namnlös gatukorsning i Kreuzberg till Alfred-Döblin-Platz 1978. Den senare belägen i ett då grovt förslummat område med stor turkisk inflyttning nära Sebastianstrasse och muren. Varpå DDR-myndigheterna hakade på två år senare – med Alfred-Döblin-Strasse i ett nyanlagt ”miljonprogram” i östliga Marzahn.

Även medlöparen Heinrich George blev en gata – 1998 i Babelsberg (Potsdam) där man producerat film sedan 1912.

Om Stettin minner två gator sedan 1861, respektive 1920. I stadsdelarna Gesundbrunnen och Mahlsdorf.

Tidigare fanns också järnvägsstationen Stettiner Bahnhof, uppförd 1842 när tåglinjen Berlin-Stettin öppnade, och 1897 invigdes den intilliggande lokalstationen Kleiner Stettiner. Huvudstationen bombades svårt under andra världskriget och bytte namn till Nordbahnhof 1950; stängd av DDR-regimen 1952 och riven 1962. Delar av lokalstationen överlevde och kröner idag en underjordisk S-Bahnstation.

Alfred-Döblin-Platz är en liten grön lunga med gräs, buskar, träd och ett par parksoffor. Det kringliggande området, som för ett tjug år sedan var kraftigt förslummat, har renoverats efter die Wende. Bilden tagen 1981.

Skladanowsky-Dreieck idag! Ursprungligen var detta en trafikerad korsning, och här tog Skladanowsky och Wilhelm Fenz tidiga bilder. Med stationen Danziger Strasse (1913) blev platsen en betydelsefull knutpunkt, som också figurerar i Döblins bok Berlin Alexanderplatz där “den elektriska knirkar runt hörnet”.

II

Den här texten är resultatet av Berlinvistelser, forskning och pommersk resa, är delvis en utvidgning av mitt lilla prosastycke *Rörliga bilder*; jämte en tentativ föregångare till denna essay (båda publicerade på www.las-en-bok.com). Men tonen har hittills tillhört fackskribenten, inte släppt fram resenären. Därför slutar jag med motorcyklisten C-J och en handfull personliga intryck. Och låter dessa ta sin början hundra meter in på polskt territorium, en dryg mil sydväst om Szczecin och den gräns som de förbundsrepublikanska tyskarna inte erkände fullt ut förrän 1992. Trots Potsdamkonferens, Oder-Neisselinje, *Görlitzer Abkommen* och Warszawafördrag.

Det står *BILLIGE ZIGARETTEN* på skyltarna. Överallt, och det känns litet patetiskt. Tjugo pix för en ask. Som om detta skulle vara det mest intressanta landet har att erbjuda.

Historiker besöker slagfält. Som författare dras jag till kulturens platser. Till hus och miljöer som fött konstnärliga uttryck. Vill känna metaforiska vingslag, se hur där ser ut i pågående tid.

Macken heter Orlen – det låter som ett syntetmaterial, och bensinpumpen räknar drivmedel i kubikdecimeter, och efter

tankningen köper jag en kopp kaffe, en pilsner och en liten flaska vodka; de båda senare dryckerna avsedda för hotellrummet efter parkering

Flödande sol och jag slår mig ner ett stycke från byggnaden, noterar att den gula telefonkiosken är lika trasig och sönderslagen som den var när jag passerade för två år sedan; på väg till Swidwin.

Jag har varit flyktigt i västra Polen fem gånger i modern tid men blott rundat Szczecin – om man undantar en ungdomlig eskapad 1964. Med färja från Ystad till Swinoujście och ett långsamt lokaltåg; tretton mil på fyra timmar. Precis som under mellankrigsåren; enligt en tidtabell jag hittat på nätet.

Vätskorna sammanfattar. Kaffet är tyskt, och praktiskt taget alla bryggerier och brännerier är numera i utländsk ägo – Miller, Pernod Ricard och Bols är storägare, vilket exemplifierar västkapitalets annektering av det en gång kommunistiska Östeuropa.

Orlen, sprunget ur kommunisttiden, är dock polskägt. Och ett av Polens få internationellt sett stora företag. Med ett namn som är en ordlek, kommer från substantiven för ”örn” och ”energi”.

Knölig-skumpig-sönderkörd väg in mot staden. Huggen gatsten kopulerar med sliten betong och håltrik asfalt. Somt har inte åtgärdats sedan Röda armén drog in. Och detta är knappast ett undantag, snarast normalsituation.

Hotellet är polskt, mer än hundra år gammalt, tre stjärnor; jag undviker med flit de multinationella etablissemangen. Det ligger vid Plac Batorego (efter kung Stefan Bathory) som under ett dussin år hette Adolf-Hitler-Platz, dessförinnan Viktoriaplatz; granne med det nygotiska rådhuset från 1879. Och det finns en låst och bevakad parkering; där vakten bor i en kur på gården. Dygnet runt.

Även detta är en mätare på sakernas tillstånd. Tysk polis har alltid varnat mig när jag kört över gränsen; för sina polska kollegor, och för tjuvar. Senast för mindre än två timmar sedan...

Packar upp, drar av mig läderkläderna och dricker två munnar vodka; firar målgång.

Staden är skavd, schavig och rätt sympatisk; och överallt gröna lungor. Plus växlingskontor, apotek och spritbutiker. Gatuarbeten och byggarbeten pågår, människor ilar förbi, fyllon super i skräpiga planteringar, uteserveringar med kaffe och öl, kebab, turistgrupper och slitna tanter som säljer frukt – medförd från omgivningarna i flätade korgar.

Men språkförbistringen stör, engelska-tyska-franska *njet*. Det blir staccato och enstaka polska och ryska glosor. De samtal jag skulle vilja föra reduceras till ömsesidiga banaliteter.

Gamla hus med kulhål från kriget, och det sprillans nya. En av attraktionerna är det nittiotretusen kvadratmeter stora inköpsparadiset Galaxy från 2003, där unga tjejer – benämnda *galerianki* – söker så kallade sponsorer i butikerna; jeans och

smink mot sex på muggen.

1964 ville hororna ha de tunna italienska nylonregnrockar, blå-bruna-gröna, som då var mode i Sverige. Och svartväxlarna jagade västvaluta, bjöd fem gånger över officiell kurs. Vilket ledde till en accelererande sexturism, då inte minst svenska män köpte damer och lekte kungar på krogarna. Medan svenska kvinnor åkte på abortresor; följt av en mycket restriktiv abortpolitik från 1993 och framåt.

Prostitutionen florerar dock fortfarande, har troligen ökat efter kommunistblockets upplösning. Parallellt med en storskalig produktion av illegalt amfetamin.

Jag driver nyfiket på gatorna, trasiga och bristfälligt underhållna, med kamera och anteckningsblock. Ett och annat känner jag igen från 1964 men den cigarrett jag då rökte – Belweder med papphylsa – tillverkas inte längre. Tobakshandlarna skrattar när jag frågar efter den, säger att nu finns det *amerikanski*; från fabriker i Krakow.

Fasadernas reklamskyltar vittnar om allt det som saknades under kommunisttiden, från Adidas till pizza.

Att påtagligt spåra Döblin är inte möjligt.

Tankeflykt och tankelekar, och om jag sluter ögonen kan jag faktiskt föreställa mig den unge Döblin i ett svunnet Stettin; på väg till skolan, lekande vid floden. Fast av de många personer som figurerar i den här textens första del kan han knappast ha träffat någon före flytten till Berlin.

Heinrich George var ännu inte född, hade heller inga äldre syskon som i så fall kunde ha varit skolkamrater, och gossen Tucholsky kom först till staden 1890.

Däremot kan han ha stött ihop med Franz Hessel, båda var ju av judisk börd och nästan lika gamla.

Mötena skedde först i huvudstaden, och här bör även Skladanowskys filmer ha fångat hans intresse.

Och à propos Skladanowsky finns ett personligt sammanträffande skapat av slumpen: flera av hans miljöer ligger nämligen på gångavstånd från det rum jag brukar hyra i Berlin. Vilket jag inte hade en aning om de första gångerna jag parkerade motorcykeln på familjen Schaufs låsta bakgård i Prenzlauer Berg.

Tid går och en dag blir jag verbalt attackerad av två båtburna sjöpolis. Som lägger till vid kajen där jag sitter och kräver mutor, för att jag öppnat en pilsner – köpt på Netto – till mitt lunchpaket.

Runt om mig schaktmaskiner och arbetare, gubbar metar, spårvagnar knirkar makligt genom ogräset, tysktidens sönderbombade Am Bollwerk ska förskönas. Ges fernissa över det eftersatta.

Ett hundratal meter från Oder – vid dagens Dworcowagata, tidigare Bahnhofstrasse – låg synagogan, uppförd i morisk stil på 1870-talet, nedbränd i november 1938, därefter sprängd, och helt uttraderad 1940. Samma år som stadens cirka tolvhundra kvarvarande judar deporterades till Lublin. En

skräpig kulle, en mur och en skylt minner. I skuggan av den medeltida Johanniskyrkan som blev katolsk 1945.

Själv minns jag rubrikerna 1968. När judehatet stämplade folkrepubliken, ledde till massemigration. Följt av strejker och kravaller, och murbräckan Solidaritet, vars kamp banade väg för Den Tredje Republiken 1989; medlem i Nato 1999 och i EU 2004.

Sedan sex-sju år är gränsen mot Tyskland i praktiken helt öppen, och i det stettinska gaturummet breder det västliga inflytandet ut sig; inkluderande sex McDonald's och en modern bilpark.

Omvandlingen har börjat, kommer dessvärre att ta decennier. Och överallt hyllas den förre påven. Med fotografier, blommor och brinnande stearinljuslyktor.

Tungt vakar slottet över flod och människor, bjuder dessutom på ännu ett sammanträffande från min privata sfär. Ty här residerade en gång Carl Gustaf Wrangel, vars namne köpte vår lägenhet i Eslöv för aderton år sedan.

Om aftonen serverar hotellet hjortgryta. Det röda i glaset är importerat från Bulgarien.

III

Och så Berlin! Det är kanske trettionde gången jag besöker denna stad som så tydligt sammanfattar det förra århundradets europeiska historia – var här redan på femtiotalet, liksom den underbara natt då muren rämnade.

Jag vandrar i kvarteren söder om Strausberger Platz, där flera av familjen Döblins tidiga bostäder låg – då en fattig miljö med slitna hus och fabriker, råttor och rykande skorstenar.

Nu är det 2012. Somliga gator har strukits och försvunnit men Blumenstrasse löper alltjämt parallellt med det breda stråk som döptes om till Karl-Marx-Allee 1961.

Blumenstrasse. Här demonstrerade hundratals människor 1872 – Blumenstrassekravallerna – när en hantverkare som inte klarade hyran vräktes, här lärde sig Zille måla, Zille som akvarellerade livet på drickerierna, och här öppnade danspalatset “Resi” 1908; med tvåhundra telefoner och rörpost mellan borden.

Men av dåtiden finns mycket litet kvar i området – det mesta bombades till grus, varefter återuppbyggnaden påbörjades 1951. Moderna hyreskaserner i omisskännlig arkitektur och små grönområden, ljus och luft åt den nya socialistiska människan i ett strindbergskt esplanadsystem signerat Walter

Ulbricht; och säkert välment när det begav sig. Medan nationen transformerades till mördarstat med inlåsta medborgare.

Kamera och åldrad karta. Möjligtvis kan jag spåra gammal huggen gatsten, sannolikt återanvänd.

Sedan U-Bahn, linje 5 från Hönow, Schillingstrasse och byte på Alex, linje 2 riktning Pankow, Rosa-Luxemburg-Platz, Senefelderplatz och Eberswalder Strasse som Biberkopf åkte förbi och där Skladanowsky filmade när stationen hette Danziger Strasse, och vidare norrut till Schönhauser Allee, avstigning och kort promenad till rummet på Schivelbeiner Strasse, hälsar på bekanta ansikten, köper en kaka av fru Sommer i bageriet, låser upp porten som överlevt kriget, motorcykeln står parkerad på gården, brygger te i det gemensamma köket, slår mig ned vid bordet, anteckningar och tuschpennor. Bearbetar dagen. Sätter punkt.

För den här gången.

./.

Omslagsbild: Brama Portowa (tidigare Berliner Tor) restes sedan Friedrich Wilhelm av Preussen köpt Stettin och Pommern av svenskarna 1719; rymmer idag hemslöjdsbutik
(Alla bilder foto: C-J Charpentier)

© C-J Charpentier, 2012

Alla samtidsstopografiska uppgifter är insamlade i omgångar 2010 och 2011. Oklarheter i historiska dokument kan dock ha förorsakat någon smärre inadvertens.

Två tyska fackböcker förtjänar att nämnas: *Alfred Döblin* av Oliver Bernhardt (2007) och *Max Skladanowsky* av Joachim Castan (1995)

För ekonomiskt bistånd tackas Sveriges Författarfond.

Dessutom tackas dr Christina Althen och dr Dorota Sosnicka för ovärderliga upplysningar. Slutligen ett stort *merci* till Ann-Mari Bertilsson för läsningar och synpunkter på hemmaplan.

C-J Charpentier är fil dr i antropologi, författare och kulturjournalist. Under ett par arbetsår i dåvarande Västtyskland i mitten på 1970-talet började han läsa Alfred Döblin, och har sedan dess vid flera tillfällen vandrat i hans fotspår. Den intresserade hänvisas till böckerna *Frihetens enklav – dagar i Berlin* (1983) och *Berlin Schivelbein – utsikter från östlig gata* (2010).